

Микола Зимомря, проф. (Дрогобич)
Микола Ткачук, проф. (Тернопіль)
Іван Зимомря, проф. (Ужгород)

Українське бароко: вимір контекстуального простору

(Соболь В. - *Варшава : Видавництво Варшавського університету, 2015. - 382 с.*)

Вагомість такої праці, яку створила Валентина Соболь: «Українське бароко. Тексти і контексти», важко переоцінити. Кажемо, не написала, а створила, бо це – справжній модельний твір з розмаїттям думок! Цілком можливо, що Григорій Кочур мав на оці аналогічні «діла й думки», коли стверджував:

*Діла й думки мета змагала ця –
Усім часам, усім народам,
Щоб рідне слово розляглося,
Подібне рікам повноводним...*

Славнозвісний перекладач жив роздумами про долі української словесності.

На сторінках книжки Валентини Соболь йдеться про системну характеристику цілісного явища, яким постає українське бароко, яке, за оцінкою Дмитра Чижевського, було «поворотом від ідей ренесансу до середньовіччя» (Чижевський Дмитро. Барокко // Віктор Петров. Дмитро Чижевський, Микола Глобенко. Українська література. Мюнхен-Львів, 1994.– С. 96). Скажемо відразу: одразу: перед нами – справді, капітальне дослідження, що містить підсумки багаторічного опрацювання названої теми, тобто з урахуванням фактів, подій, тенденцій і закономірностей. Валентина Соболь присвятила її вивченню, без перебільшення, кілька десятиліть. І це закономірно, бо вона охопила великий фактологічний масив літератури Х -ХУІІІ ст.

Тут варто зробити біографічне «вкраплення». Валентина Соболь народилася 1 травня 1955 року в с. Варварівка, що на Дніпропетровщині. Після закінчення з

відзнакою філологічних студій в Дніпропетровському національному університеті (1977) працює вчителем української мови Дніпропетровської середньої школи №128. На 1981 - 1984 рр. припали роки повного курсу аспірантури при кафедрі української літератури Дніпропетровського університету. Близкучий захист кандидатської дисертації («Естетичне вираження пафосу народності в історичному українському романі») в Інституті літератури ім. Тараса Шевченка НАН України (1984) засвідчив прихід в літературознавчу науку потужної особистості. Тому й дивно, що 1996 року вона, власне, в тому ж авторитетному осередку захистила й докторську дисертацію «Літопис Самійла Величка як явище українського літературного бароко». Аналогічну назву має й окреме її книжкове видання («Літопис Самійла Величка як явище українського літературного бароко».- Донецьк, 1996. 336 с.) Відтоді з-під пера дослідниці вийшло понад двісті ґрунтовних праць, пов'язаних переважно з історією українського письменства від давнини до сучасності. В особі Валентини Соболев маємо й поважного педагога вищої школи: від 1984 року обіймає посади доцента й професора Донецького, а від 2001 року вона – професор Бердянського та Варшавського університетів... Не без її участі, а радше з її ініціативи, засновано вагомий осередок – Експериментальну літературознавчу лабораторію, що від квітня 2013 року функціонує в стінах факультету прикладної лінгвістики Варшавського університету. До її чільного доробку належить унікальна серія «Studia polsko-ukraińskie» . Досі побачили світ три випуски: «До 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка» (Варшава, 2014); «Studia polsko-ukraińskie» (Варшава, 2015); «Studia polsko-ukraińskie» (Варшава, 2016).

Що примітне для рецензованої праці ? Відповідь на це запитання проступає з докладного «Вступу». Авторка аргументовано вказує на змістове наповнення трьох розділів, амплітуду функціональності понять «текст – контекст» та їхню специфікацію в межах масштабного

зіставлення української літератури, у першу чергу, із західноєвропейським письменством загалом і польським – зокрема. Монографія складається зі вступу, трьох об'ємних розділів («Ad fontes. Контекстуальний простір українського бароко»; перший розділ; «Феномен барокової історіографії: відображення ментальності та історія повсякденності»; другий розділ; «Перекладна література українського бароко»; третій розділ) та висновків. У додатку подано найвагоміші видання творів українських письменників епохи бароко. Цінність монографії посилює об'ємна бібліографія використаної літератури, а також іменний покажчик і список творів. Книжку завершують лаконічні резюме польською, російською та англійською мовами.

Доцільно зазначити: компаративний акцент, поза всяким сумнівом, підвищує наукову вартість дослідницького пошуку Валентини Соболев. Завдяки її аналізу читач отримав підсумкову фіксацію тієї системи координат, звідки зримо проступає незаперечний факт: історико-культурна спадщина українського народу – це складник європейської духовної скарбниці. Дослідниця віднайшла достатню кількість базових позицій, затребуваних для чіткого формулювання часових і подієвих ідентифікаторів, власне, з проекцією на конкретику українського бароко в контексті слов'янських паралелей. Останні підкреслюють марковано провідну ідею про історичну тотожність українців. Адже давно на часі вести мову про переємність української традиції з глибини віків, про яку писав Іван Франко у передмові до видання «Апокрифи і легенди українських рукописів»: «...ми не повинні забувати, що й перед Котляревським у нас було письменство і були писателі, було духове життя...” [Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 38.– К, 1983.– С. 7]. Тут доречно наголосити: одержимий дослідник вказує на однозначну вагомість зібрання та вивчення «пам'яток давнього духового життя нашої нації». Оскільки «...чим більше призбирюється у нас тих пам'яток, чим

докладніше ми з ними познайомлюємось ,– підкреслює Іван Франко,– тим ясніше виринає і зазначається у нас думка про одноцільність, непереривну суцільність літературної традиції і духових інтересів на протязі нашої довго вікової історії» [Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 38.– К, 1983.– С. 8].

Чому це так важливо ? Бо все це, за переконливою оцінкою Івана Франка-критика, дає можливість «відродити те почуття національної суцільності та солідарності, що проривалося в великих хвилях XVII віку, та не могло довго встоятися». Таким чином, в умовах занепаду могутності Київської Русі, її розкладу як суб'єктного організму, його державної й політичної єдності, а також під руйнівним впливом системи інгібування порушувалася тяглість традиції з проекцією на кращі мистецькі досягнення в Україні. Йдеться про апокрифи, агіографію, перекладну літературу, паломницькі, історіографічні, полемічні твори, жанрове розмаїття пластів поезії XIV-XVIII ст. тощо. Окрасою цього масиву були імена таких творчих особистостей, як Григорій Цамблак, Юрій Дрогобич, Станіслав Оріховський, Василь Загорівський, Герасим Смотрицький, Василь Суразький, Стефан Зизаній, Лаворентій Зизаній, Клірик Острозький, Христофор Філалет, Іван Вишенський, Андрій Римша, Павло Русин з Кросна, Даміан Наливайко, Дмитро Туптало, Йоасаф Горленко, Пилип Орлик, Данило Братковський, Климентій Зіновій, Теофан Прокопович та ін. З-поміж них виділяється Іван Вишенський (1540/1550 – 1620), якого Іван Франко слушно назвав першим українським письменником-публіцистом «великого стилю». Звісно, ця традиція виокремлює і такі пам'ятки, як «Слово про закон і благодать», «Слово о полку Ігоревім» та «Повість временних літ», що належать, без сумніву, до визначальних складників давньої української літератури.

Варто відзначити такий факт: Валентина Соболь впровадила у своєму фундаментальному дослідженні чимало змістових означень, спостережень, добре аргументованих суджень концептуально новаторського

характеру. Зрозуміло, вона не обходить праці своїх попередників та однодумців за сучасної доби, у т.ч. Ігоря Ісиченка, Юрія Коваліва, Олекси Мишанича, Василя Микитася, Павла Михеда, Дмитра Наливайка, Григорія Сивоконя, Вадима Скуратівського, Миколи Сулими, Оксани Пахльовської, Євгена Пащенка, Леоніда Ушкалова, Дмитра Чижевського, Валерія Шевчука, Наталії Яковенко, Ан드жея Менцвеля Януша Тазбіра, Ришарда Лужного та ін. Проте дослідниця завжди й повсюди віднаходить свої критичні підступи до відповідних дефініцій, спроможних збурити сучасне трактування подій, що були предметом, як правило, заангажованого розгляду з боку представників радянської науки до проголошення незалежності Української держави в 1991 році. Їй вдалося належним чином показати співвіднесеність українського бароко з культурами інших народів, обстоюючи його відмінні ознаки. Їхнє визначення стосовно ідентифікації й оцінки – одна з головних проблем, оскільки окремі твори належать не якомусь одному національному письменству, а можуть бути віднесеними до надбань низки національних культур одночасно, приміром, української й польської, української й російської тощо. Тут засада зіставного порівняння творів українського бароко винятково продуктивна. Такий підступ дає можливість усебічно розглянути тяглість традиції між Ренесансом і класицизмом на території сучасної України, сказати б, з урахуванням перспективи розвитку того чи іншого явища. При цьому авторка зізнається: «Мені хотілося показати дискурс різного бароко, поєднуючи традиційні методи його дослідження із антропологічними практиками» (с. 17). І це їй вдалося, бо ж вона з успіхом залучає до вивчення спостереження, окрім українських учених, ще й німецьких, польських, італійських, британських і російських дослідників. У цьому сенсі привертає увагу один із висновків Валентини Соболь: "Присутність бароко в українській естетичній свідомості є органічною, і її жодним чином не уникнути ані тепер, ані в майбутньому Українська література XVI – XVIII століть відобразила нові гуманістичні

погляди не тільки на історію, а й на роль та місце людини в ній, дала універсальні характеристики людського буття» (с. 332). Справді, з-поміж виразних ознак українського бароко проступають такі, як теоцентричність, що ілюструє драматичне сприйняття світу й долі окремої особистості, суперечливі лінії між гармонійним і дисгармонійним, раціональним та ірраціональним, мінливим і позірним, плінним і вічним. Це засвідчують капітальні пам'ятки українського бароко: «Євхологiон, албо Молитослов чи Требник» Петра Могили, «Книга житій святих» – «Четві Мінеї» Димитрія Ростовського (Дмитра Туптала), «Мандрівки « В. Григоровича-Барського, «Історія русів», козацькі літописи Самовидця, Григорія Грабянки, Самійла Величка, а також псалми Григорія Сковороди, поезії Лазаря Барановича, Івана Величковського, Стефана Яворського та ін.

Упадає в око структурне членування розділів на складники. Зокрема, яскраво написані підрозділи *про «братства»* з огляду на їхню видавничу діяльність (с. 86 - 103); «панегірики» (с. 103-122); *дискурс Церкви* та релігійних взаємин у козацьких літописах (с. 129-152); анонімну пам'ятку – «Преславну Гору Почаївську» (с. 152 - 170); *щоденники* як його-документи українського бароко (с. 170 - 200); *характеристики одягу* крізь призму приватності та літературної імагології (с. 201 - 220); *сон* у бароковій літературі (с. 220 -238). На окрему високу оцінку заслуговує третій розділ «Перекладна література українського бароко». Дослідниця переконливо актуалізує часові моменти становлення «зрілого бароко» , що припадає на другу половину ХУІ – першу половину ХУІІ ст., з одного боку, та «пізнього бароко» – другу половину ХУІІ-ХУІІІ ст. – з іншого.

Що тут видається передусім важливим ? Масштабне осмислення творчого досвіду та історико-порівняльний контекст. Все це і дає можливість Валентині Соболю зримо показати у названих підрозділах те, що віддзеркалює етнокультурну самотність споріднених і неспоріднених народів, у т.ч. продемонструвати об'єктивно суб'єктну

своєрідність українського народу, коли йдеться про конкретику сприйняття як свого, так і чужого. Звичайно, безперечним позитивом було б розкриття причини, чому, приміром, панегірики не набули такої плідної популярності на рівні усталеної традиції, як це відбулося в польському письменстві. Щоправда, це не видається – у критичному зрізі – посутнім недоліком, бо авторка весь бароковий масив творів справедливо осмислює як цілісну художню систему з урахуванням інтертекстуальної взаємозалежності елементів. У цьому сенсі доцільно виокремити правові документи Пилипа Орлика, щоденникові записи, факти з хроніки козацьких літописів, зразки епістолярію Дмитра Туптала, Йоасафа Горленка, а також непоодинокі церковні свідчення, що репрезентують міжконфесійну полеміку тощо.

Можна пошкодувати, що дослідниця недостатню увагу приділила питанню рецепції чужомовних текстів з боку носіїв українського бароко. Воно було б активною спонукою розпросторити дослідницький пошук з проекцією на процес художньої універсалізації української традиції на тлі фактів, подій, явищ, тенденцій та закономірностей, а звідси – ширше розглядати художній ужинок українського бароко як частину загальноєвропейського культурного надбання.

Рецензована праця «Українське бароко. Тексти і контексти» – це оригінальне новаторське дослідження. Воно вартує особливого подячного слова, яке адресуємо Валентині Соболю за вагомий внесок в українське літературознавство. А ще ми переконані: монографія заслуговує бути висунутою на здобуття Національної премії України імені Тараса Шевченка.